
51 GÖTEBORG

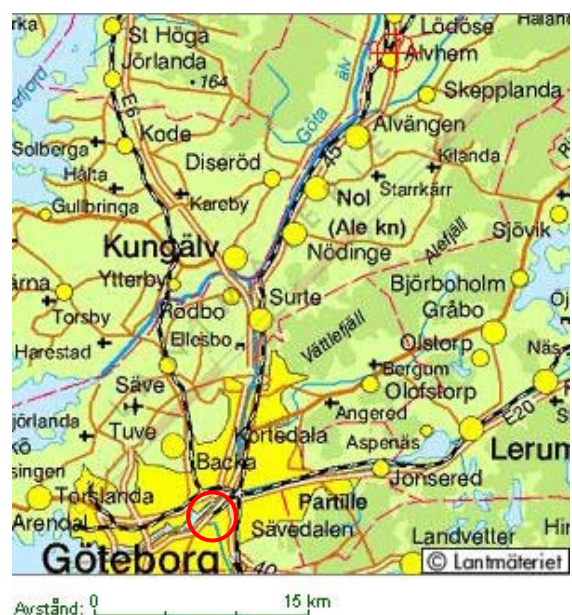
Göteborg - utsikt över nuvarande rangerbangården och järnvägsstationen. Th Skansen Lejonet (Gullberg).

Lödöse, Nylöse

Sveriges port mot väster var länge en smal landremsa mellan Bohuslän och Halland. En tid gick den dansk-norska gränsen över Hisingen.

Sveriges hamn västerut låg vid Lödöse, ca 40 km uppströms vid Göta älv mellan Kungälv och Lilla Edet. När hamnen blev för grund, flyttades staden till Nylöse vid nuvarande Gamlestaden i Göteborg.

Gustav Vasa lät anlägga det första Göteborg nedanför gamla Älvsborgs fästning; därefter byggde Karl IX nästa Göteborg på Hisingen mitt emot Älvsborg.

Gullberg

Skansen Västgöta Lejon byggdes 1687-89 av Erik Dahlberg för att ersätta det gamla Gullbergs fäste.

Kung Birger lät på 1300-talet uppföra Gullbergs fäste för att försvara inloppet till Göta älv. Det förstördes flera gånger av danskarna, återuppbyggdes av Karl Knutsson och förstärktes av Gustav Vasa, men ödelades ånyo för att likt en fågel Fenix pånytt resa sig ur gruset.

År 1609 anlade Karl IX det första Göteborg på Hisingen mitt emot den gamla Älvsborgs fästning. Denna stad förstördes dock av danskarna vid angreppet 1612 (se kap 58).

Det nya Göteborg började anläggas år 1619 på den av Gustav II Adolf utpekade platsen sydväst om Gullbergs skans, och redan år 1621 erhöll staden sina privilegier. För att påskynda stadens tillväxt inkallades utlänningar av olika nationaliteter: holländare som kunde bygga kanaler, tyskar och skottar var dugliga i handel och sjöfart. Dessa fick också stort inflytande på stadens styrelse. Stadens råd bestod av 4 svenskar, 3 holländare, 3 tyskar och 2 skottar.

I januari 1612 anföll Kristian IV, efter att ha intagit (gamla) Älvsborgs fästning och förstört det av Karl IX anlagda Göteborg på Hisingen. Den 27 januari 1612 anföll Kristian sedan Gullberg. Där ...

"... fördes befälet af Mårten Krakau, en lugn och oförskräckt man, och hans hustru, Emerentia Pauli, täflade med honom i mod och beslutssamhet. Allt var i beredskap till fiendens mottagande, och medan mannen såg till knektarne på vallarne gjorde hustrun med knekthustrurna sina förberedelser, lät ibland annat koka het lut i stora kittlar, framdrog stora stenar och jord, allt för att på hvarje upptänkligt sätt göra fienden afbräck. Emellertid kom fienden löpande mot murarna, antände sina petarder och började uppresa sina stormstegar. Dessa krossades dock under tyngden af stora fällbommar, som nedsläpptes från murarna, och tillika sköts så skarpt af de svenska knektarne, att fienden måste draga sig tillbaka. Då sattes plötsligt den raske befälhafvaren ur stånd att vidare deltaga i striden, emedan han bröt sin fot och ena arm 1), och i samma ögonblick sprängdes slottsporten af en petard, så att danskarne der började intränga.

Nu voro goda råd dyra, men nu trädde fru Emerentia fram och tog befälet. Hon lät hastigt knekthustrurna framsläpa en hop kar, tunnor och annan bråte i hvalfvet, medan hon befalte andra kasta öfver fienden den heta luten, och det med sådan verkan, att de, såsom det heter i en samtida berättelse om Gullbergs försvar af Krakous dotter Cecilia, »lågo i hvalfvet och kring porten som skållade svin». Desslikes lät hon uppdraga tvänne stycken på taket af ett bredvid hvalfvet befintligt gammalt hus, och med dessa sköts in i hvalfvet med afbrutna hästskor och andra jernstycken. Häraf sårades och dö-

dades en mängd fiender, och porthvalfvet kunde icke tagas.

Denna framgång ökade modet hos försvararne. Dock skall en höfvidsman, Sven i Ramnaklef, hafva låst igen skansporten, der krutet förvarades och stuckit sig undan, sannolikt af räddhåga. Man märkte det icke genast, och fienden, som nu på nytt stormade mot murarna, gaf fru Emerentia annat att tänka på. Det dröjde likväl icke länge, förr än krut började fela, och nu skreks på Sven i Ramnaklef, och bestörtningen blef stor, då Sven icke stod att finna. Fru Emerentia lät då stöta upp porten och taga ut det behöfliga krutet, hvarpå äfven denna storm blef tillbakalagen. Fru Emerentia hittade sedan den försvunne Sven i Ramnaklef, der han gömt sig på ett nesligt ställe, och fick han hålla till godo med de mustigaste vedermälen af hennes förakt och ovilja.

Till slut fann Christian omöjligheten af att vinna Gullberg och gaf tecken att upphöra med striden. Klockan var nu mellan 7 och 8 på morgonen.» (Runebergprojektet)

Den retirerande danske kungen skall därvid ha yttrat "Dälen ta Kråken". Striden har skildrats av dottern Cecilia i en skrift, som först publicerades i en tidning i Göteborg 1766 och på 1800-talet trycktes i Skara.

Åren 1687-89 uppdrog Karl XI åt Erik Dahlbergh att rita och uppföra en ny befästning, som fick namnet Västgöta Lejon.

I Skansen Lejonet finns idag en restaurang (för slutna sällskap) med en minnestavla över Gullbergs hus och dess försvarare Mårten Krakow och Emerentia.

När Kristian återkom senare samma år med en ännu större trupp, fanns Krakow inte längre kvar och Gullbergs fäste blev ett lätt rov för danskarna.

I freden i Knäred 1613 tvingades Sverige att pantsätta Älvsborgs fästning och ett stort landområde innefattande både Nylöse och det gamla Lödöse som säkerhet för den "Älvsborgs lösen", som skulle betalas inom sex år. Under tiden var Sverige helt avstängt från Västerhavet.

Det nya Göteborg

Efter stora ansträngningar och en enorm påfrestning på den svenska ekonomin var "Älvsborgs lösen" äntligen slutbetald den 24 januari 1619. En vecka senare återlämnade danskarna Älvsborgs fästning och de pantsatta landområdena.

I mars 1619 besökte Gustav II Adolf (gamla) Älvsborg. Eftersom varken Gustav Vasas Göteborg nedanför fästningen eller Karl IX:s stad på Hisingsidan kunnat försvaras, utpekade kungen ett nytt läge på ett sankt område söder om älven öster om Otterhällorna, som kunde bilda ett naturligt skydd mot väster.

Den nya staden fick ett provisoriskt privilegiebrev, och med hjälp av inkallade holländska stadsbyggare växte den snabbt efter en plan, som fortfarande kan spåras i den gamla staden, som omgavs av murar med bastioner och en vallgrav.

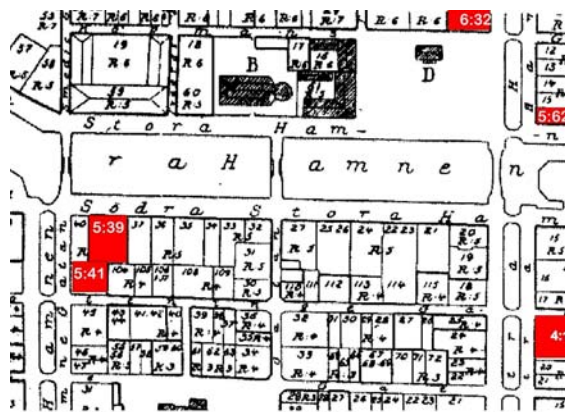
År 1621 fick Göteborg sina slutliga privilegier och borgarna i Nylöse (där Gamlestaden nu ligger) beordrades att flytta till Göteborg, vilket de ofta gjorde motvilligt och med lång tidsutdräkt.

Göteborg 1624, året då Johan Casparsson först omtalas i staden.

Holländarna var både erfarna kanalbyggare och skickliga handelsmän. Dessutom välkomnades skottar och tyskar för att få fart på handeln och administrera stadens styrelse. Det utländska inflytandet tog sig uttryck i föreskriften, att stadens råd, som styrdes av en burggreve, skulle bestå av fyra svenskar, tre tyskar, tre holländare och två skottar.

Göteborg blev från början ett mångkulturellt samhälle.

Några av "släktens gårdar" inlagda på en tomtkarta från det gamla Göteborg.

En av de ledande tyskarna var *Jürgen von Lengerken* som hade en tomt i hörnet av Västra Hamnen och Drottninggatan (som då ännu hette Holländargatan, t v på kartan). Kvarteret heter numera Kommersrådet. Som burggreve fick han några bättre belägna tomter på norra sidan av Stora Torget (i kartans övre kant). Han sålde därför år 1644 tomten vid Västra Hamnen till sin hustrus svåger stadssekreteraren Johan Casparsson, som efter sin tjänstgöring i Varberg 1645-49 där anlade ett bryggeri. Senare tillköptes även granntomten mot Stora Hamnen.

Göteborg 1644. Casparsson köper von Lengerkens tomt vid V hamne.

Även företagsamma smålänningar sökte sig till detta nybyggarsamhälle. En av dem var *Samuel Isaksson*, en handelsman från Eksjö, som även bidrog till återuppbyggnaden efter de förödande bränderna nyåret och vå-

ren 1669. Han och hustrun *Margareta Wetterhamn* från Jönköping ingår i det lysénska stamträdet.

Göteborg 1690, då Margareta Wetterhamn avled i det av Samuel Isaksson byggda huset vid Stora Torget, där de flyttade in troligen 1672.

Efter Samuels död gifte *Margareta* om sig med en dotterson till Mårten Krakow och hans Emerentia. Hon blev därmed befryndad även med andra Krakow-ättlingar som spelade en stor roll i Göteborgs historia. Efter 1692 flyttades Margaretas barn tillbaka till Jönköping.

Denna officiella stadskarta från 1771 visar sannolikt befästningarnas maximala utbredning. (Kartkopia inköpt på Landsarkivet i Göteborg)

Tillbaka till kartan på förra sida:

Den nedre markeringen t h avser Paul Rokes' hus, där branden på nyårsdagen 1669 började (se nedan).

En av von Lengerkens tomter vid Stora torget (där nu Börshuset ligger) köptes av svågern Peder Bäfverfeldt, som där byggde ett ståtligt hus som sedan övertogs av fältmarskalken Lennart Torstensson. Enligt en (osäker) uppgift var det där Karl X Gustaf avled i februari 1660.

Befästningarna runt staden förstärktes ytterligare under 1600-talet och synes ha nått sin kulmen på en karta från år 1771, för att på en karta från 1809 vara helt raserade och Vallgravens södra del igenfylld.

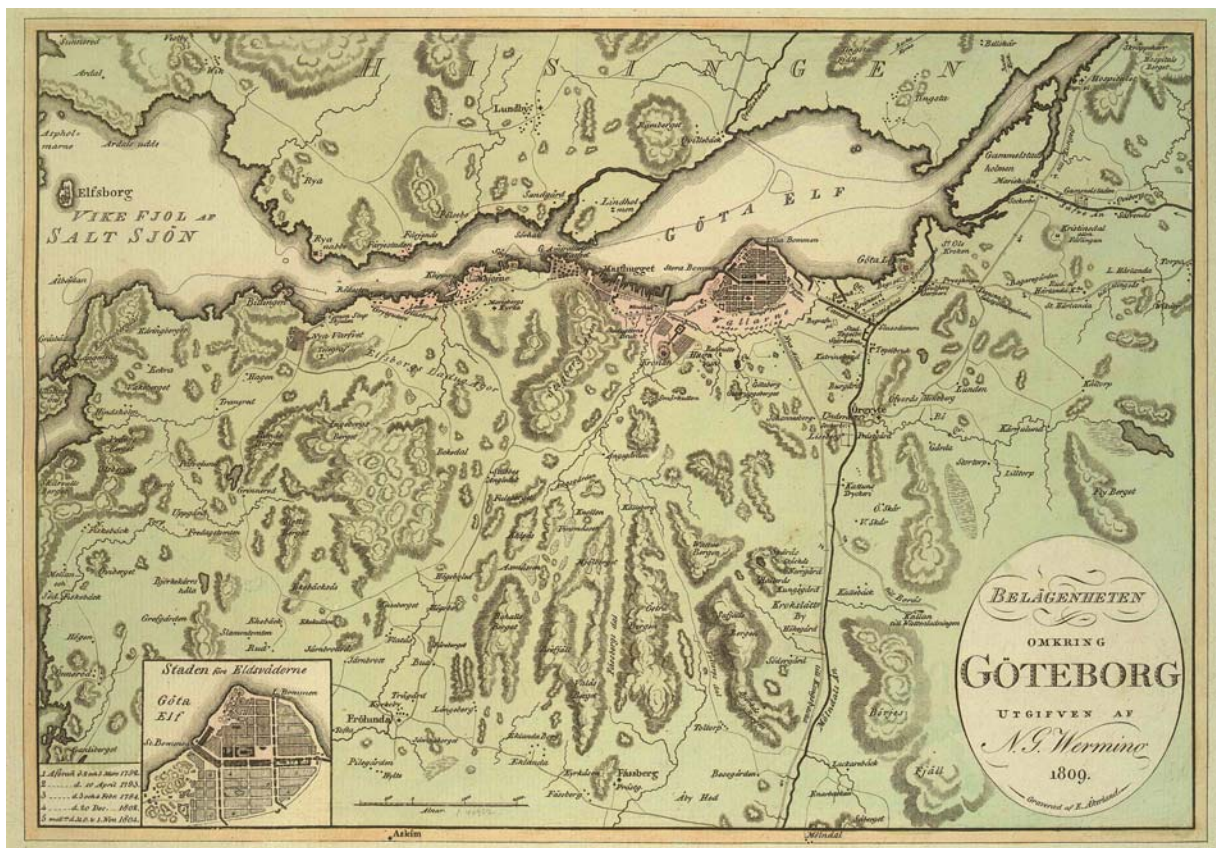
På denna karta från 1771 syns en vinkelbyggnad i hörnet av Stora torget och Norra Hamngatan, som kan vara det som Samuel Isakssons byggde 1672, där Margareta Samuelsdotter (Gunnars mf fm mf mm) föddes 1676.

1809 års karta ger intryck av en idyllisk strandpromenad längs älven.

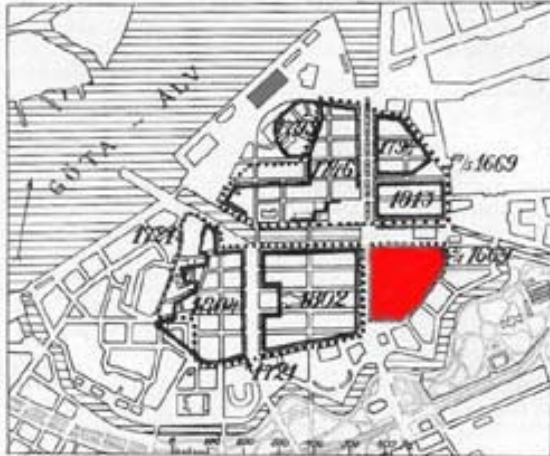
År 1854 fick Stora Torget sitt nuvarande namn Gustav Adolfs torg.

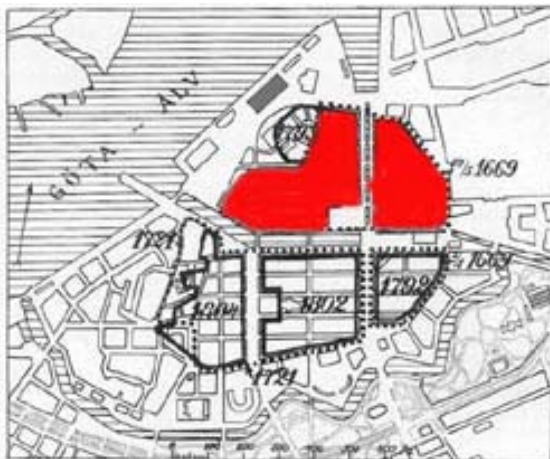
Göteborg med omgivningar 1809.

Staden brinner

Som de flesta andra gamla städer med övervägande träbebyggelse, drabbades Göteborg av en rad stadsbränder. Räddningstjänsten har publicerat en serie illustrativa kartor över förödelsens utbredning.

1669 1 januari, nyårsdagens natt, uppstod eld i köpman Paul Rokes hus. Branden spred sig till 50 hus, med varjehanda förråd och lager i den södra stadsdelen som begränsades av nuvarande Norra och Östra Hamngatorna, Nygatorna och Drottningtorget. Alltså mellan Kungsporten och Östra Hamnen samt Stora Hamnen och Drottningporten.

1669 10 maj, från eftermiddagen kl. 4 till kl.6 följande morgon rasade elden i området norr om Stora Hamnkanalen från Drottningport i öster till Stora Bommen i väster. Fjärde och femte kvarteren gick upp i

rök med 241 hus, rådhuset med magistratens protokoll, Tyska kyrkan, biskopshuset, våghuset, mynthuset, allmänna lilla sjukhuset, rådhuset, tullhuset samt två större och tre mindre broar, däribland Kämpebron. Efter den tidigare branden var endast en fjärdedel av staden oskadd.

Året innan (tidigast) hade Samuel Isaksson från Eksjö kommit till Göteborg. Han köpte hörntomten Norra/Östra Hamngatorna, skild från Stora Torget enbart av en kanal.

Den härjade staden gjorde ett bedrövt intryck, så att kungen gav landshövdingen pengar för att belöna de borgare, som bidrog till stadens försköning genom att bygga prydliga stenhus vid kanalerna. Samuel Isaksson byggde två tvåvåningshus, förenade med ett portvalv, och fick dubbelt bidrag med 1800 rdr (enligt landshövdingens redovisning till Kungl. Maj:t).

Det har antagits att Samuel byggde sina hus samma år som han gifte sig med Margareta Wetterhamn, dvs 1672, men eftersom den sjuuttonårige kungen inte tillträdde regeringen förrän i december det året, är uppgiften tveksam.

Här - i hönet Norra/Östra Hamngatorna, idag Brunnssparkens trafikknut - låg Samuel Isakssons prydliga stenhus och här avled Margareta Wetterhamn år 1690.

År 1721 brann den övriga delen av södra staden.

1721 14 april, på kl.11 på kvällen, drabbades andra kvarteret söder om Stora Hamnkanalen mellan Östra och Västra Hamnkanalerna och lade 213 hus, Kommendanthuset, Domkyrkan och Gymnasiet i aska.

Inom området låg bl a Johan Casparssons bryggeri på en tomt som år 1644 förvärvats av hustruns sväger Jürgen von Lengerken.

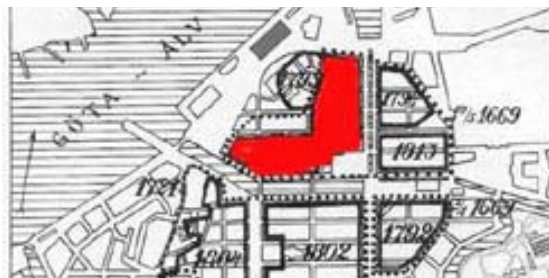
Efter Casparssons död drevs bryggeriet först av änkan "Trina Caspars" (Mårten Krakows dotter) och därefter av sonen Mårten och dottern Emerentia (borgmästaränka från Borås med bryggarmästares ställning i Göteborg) m fl ättlingar och mågar fram till denna tidpunkt.

Den Casparssonska bryggartomten år 2003.

Var branden en anledning till att rörelsen följande år såldes och flyttades till Cornelis Scheels gård Stigberget? (Lennart Wiberg, Anbytarforum).

Så fortsatte den röde hanens härjningar. Området mellan Västra, Södra och Norra Hamngatorna härjades av en ny brand den 20 december 1802, varvid bl a Domkyrkan och Frimurarlogen förstördes. Den 1 november 1804 brann kvarteret väster om Västra Hamnen.

1746 13 januari, kl.8.30 aftonen, brann det i femte kvarteret, hela området norr om Stora hamnen mellan Stora Bommen och Lilla Bommen. Branden började i gördelmakare Kristian Oberländers hus mitt på Sillegatan. 196 hus eller 212 bebyggda tomter och många offentliga byggnader som Kommendanthuset, Nederlagshuset, Barnhuset och stadens "Corps de Guardie", Högvakten, med material- och spruthus samt Tyska kyrkan blev lågornas rov.

1813

13 september, inträffade en jättebrand i södra delen av fjärde kvarteret, från södra sidan av Sillgatan ända till Stora Hamngatan och begränsades av Östra- och Norra Hamngatorna samt Nils Ericsonsgatan. Elden började i skomakare Eric Hallbergs tvåvånings hus på Kronhusgatan 29. 96 hus förstördes i denna sista stora stadsbrand som drabbade Göteborg.

Var denna brand slutet för Samuel Isakssons hus?